

Den målade fågeln

JERZY KOSIŃSKI

Den målade fågeln

Översättning Vanja Lantz

ersatz

© Jerzy Kosiński, 1965

© Ersatz, Stockholm 2020

Originaltitel The Painted Bird

Översättning från engelska Vanja Lantz

Omslag Celluloid Dreams & Ersatz

Omslagsbild © Celluloid Dreams, Frankrike

Grafisk form & sättning Ola Wallin

Tryck Scandbook, Falun 2020

ISBN 978-91-88913-20-3

www.ersatz.se

*Till minnet av min hustru Mary Hayward Weir
utan vilken även det förflutna skulle förlora sin mening.*

Herren allena, med vishetens rätt,
visste de tillhörde människors ätt.

MAJAKOVSKIJ

I.

Under de första veckorna av andra världskriget, på hösten 1939, skickades en sexårig pojke från en stor stad i Östeuropa liksom tusentals andra barn till en avlägsen by.

En man som skulle resa österut gick med på att mot rikligt tilltagen ersättning skaffa barnet ett tillfälligt fosterhem. Föräldrarna hade inget val utan anförtrorde pojken åt honom.

Föräldrarna trodde att bästa sättet att skydda barnet under kriget var att skicka bort honom. Eftersom barnets far hade sysslat med antinazistisk verksamhet före kriget, måste de själva gå under jorden för att inte hamna i arbetsläger i Tyskland eller i koncentrationsläger. De ville rädda barnet från dessa faror och hoppades att de så småningom skulle återförenas.

Men händelseutvecklingen omintetgjorde deras planer. Under krigets och ockupationens kaotiska förhållanden med ständiga omflyttningar av befolkningen förlorade föräldrarna kontakten med den man som hade placerat deras barn i byn. De måste räkna med att aldrig mer få återse sin son.

Under tiden dog pojkens fostermor två månader efter hans ankomst och han fick vandra från den ena byn till den andra. Ibland blev han omhändertagen och ibland blev han bortjagad.

De byar, i vilka pojken skulle komma att tillbringa de kommande fyra åren, skilde sig i etniskt avseende från hans hemtrakt. Bönderna var isolerade från yttervärlden och präglade av inavel. De var ljushyade och hade blont hår och blå eller grå ögon. Pojken hade mörk hy, mörkt hår och svarta ögon. Han talade de bildade samhällsgruppernas språk som bönderna i öster nätt och jämnt förstod.

Han betraktades som ett vilsekommet zigenar- eller jude-

barn, och att ta hand om zigenare eller judar, som hörde hemma i ghetton och förintelsläger, var enligt de tyska bestämmelserna förenat med de strängaste straff.

Byarna i denna trakt hade varit bortglömda i århundraden. Det var långt till städerna och deras område var det mest efterblivna i Östeuropa. Där fanns inga skolor eller sjukhus, bara ett fåtal vägar eller broar och ingen elektricitet. Människorna levde i små samhällen på samma sätt som deras förfäder hade gjort. Byarna låg i fejd om rätten till floderna, skogarna och sjöarna. Den enda lag som gällde var de starkas och rikas hävdvunna rätt över de svaga och fattiga. Befolkningen var splittrad i två religioner, den romersk-katolska och den grekisk-katolska, och det enda sammanhållande bandet var invånarnas oerhörda vidskeplighet och de oräkneliga sjukdomar som hemsökte både människor och djur.

De var okunniga och brutala men inte med avsikt. Jorden var dålig och klimatet strängt. Floderna, där det knappast längre fanns någon fisk, svämmade ofta över och förvandlade ångar och åkrar till sumpmarker. Stora träsk och kärrmarker skar in i landet och täta skogar gav av tradition skydd åt skaror av upprorsmän och flyktingar undan lagen.

Den tyska ockupationen av denna del av landet gjorde endast nöden och missförhållandena värre. Bönderna blev tvungna att lämna ut en stor del av sina magra skördar både till de reguljära trupperna och till partisanerna. En vägran kunde föranleda straffexpeditioner mot byarna som då brändes ner.

Jag bodde i Martas stuga och väntade otåligt på att mina föräldrar skulle komma och hämta mig. Att gråta hjälpte inte och Marta brydde sig inte om mina snyftningar.

Hon var gammal och gick så krokig, som om hon försök-

te bryta sig själv mitt itu men inte kunde. Hennes långa, aldrig kammade hår hade snott ihop sig i otaliga tjocka testar som inte gick att reda ut. Hon kallade dem martovor. Onda makter ruvade i martovorna, tvinnade dem samman och framkallade långsamt ålderdomssvagheter.

Hon haltade när hon gick, stödde sig på en knotig käpp och mumlade för sig själv på ett språk som jag inte riktigt förstod. Hennes skrumpna lilla ansikte var ett enda nät av rynkor och huden var rödbrun som ett stekt äpple. Den hoptorkade kroppen skälvde som för en inre vindil och de beniga fingrarna med sina av sjukdom förvridna leder darade hela tiden, medan huvudet på den långa, magra halsen nickade åt alla håll.

Hon såg illa och plirade mot ljuset genom smala ögon-springor under tjocka bryn. Ögonlocken var som fåror i djupplöjd jord. Ur ögonvråerna sipprade tårvätskan längs kinderna i invanda rännor och flöt samman med de klibbiga trådarna som hängde från näsan och saliven som bubblade kring läpparna. Ibland såg hon ut som en gammal grågrön röksvamp, genomrutten och bara väntande på en sista vindpust som skulle blåsa ut det svarta, torra sporstoftet.

Först var jag rädd för henne och blundade så snart hon kom mig för nära. Det enda jag då uppfattade var den otäcka lukten från hennes kropp. Hon sov alltid i kläderna. Enligt henne var kläderna bästa skyddet mot de otaliga sjukdomar, som den friska luften kunde fläkta in i rummet.

För att hålla sig frisk fick man inte tvätta sig mer än två gånger om året, påstod hon, vid jul och påsk och bara mycket lätt och utan att klä av sig. Hett vatten använde hon bara för att lindra plågan av sina otaliga liktornar och kylknölar och de inåtväxta tånaglarna på sina knotiga fötter. Det var därför hon tog fotbad en eller två gånger i veckan.

Ofta strök hon mig över håret med sina gamla darrande händer som påminde så mycket om trädgårdskrattor. Hon uppmuntrade mig att leka på gårdsplanen och göra mig vän med husdjuren.

Så småningom förstod jag att djuren inte var så farliga som de såg ut. Jag kom ihåg alla berättelser som min barnsköterska brukade läsa för mig ur en sagobok. Djuren levde sitt eget liv, de hade vänner och ovänner och de pratade på sitt eget språk.

Hönorna skockades i hönsgården och knuffade undan varandra för att få något av spannmålen som jag kastade ut åt dem. Somliga gick omkring två och två, andra hackade dem som var svagare och tog sig ett ensamt bad i regnpölar eller burrade högfärdigt upp fjädrarna över sina ägg och somnade.

Underliga saker hände på gården. Gula och svarta kycklingar kröp fram ur äggen som små levande ägg på smala ben. En gång slöt sig en ensam duvhanne till hönsflocken. Han var uppenbart ovälkommen. När han slog ner bland hönorna i ett moln av damm, rusade de förskrämda undan. När han började göra dem sin kur och kuttrande närmade sig med sirliga steg, stod de stilla och betraktade honom med avsmak. Så snart han kom närmare, sprang de alltid sin väg under högljutt skrockande.

En dag när duvan som vanligt försökte umgås med hönsen och kycklingarna, dök ett litet svart föremål ner från molnen. Hönsen sprang kacklande mot ladan och höns-
huset. Den svarta kulan föll som en sten mot flocken. Det var bara duvan som inte hade någonstans att gömma sig. Innan han ens hann breda ut vingarna, slog en kraftig fågel med skarp, krokig näbb ner på honom. Duvans flädrar fläckades av blod. Marta kom springande ut ur stugan med

käppen i handen, men höken lyfte smidigt och flög bort med den döda duvan i näbben.

I ett särskilt litet stenparti, som var noga inhägnat, hade Marta en orm. Den slingrade sig fram mellan bladen och höjde sin kluvna tunga som en fana vid en militärparad. Den verkade fullständigt likgiltig för omgivningen, jag visste aldrig om den lade märke till mig.

En gång gömde sig ormen långt nere under mossan och stannade där länge utan mat eller vatten, helt upptagen av underliga mysterier som inte ens Marta ville säga någonting om. När den till slut visade sig igen, glittrade huvudet som ett oljigt plommon. Sedan följde något otroligt. Ormen låg alldeles stilla men ibland ryckte det sakta i den hopringlade kroppen. Sedan kröp den lugnt ut ur sitt skinn och såg plötsligt smalare och yngre ut. Den visade inte tungan längre utan tycktes vänta på att det nya skinnet skulle hårdna. Det gamla halvgenomskinliga skinnet låg kvar, översållat av vanvördiga flugor. Marta lyfte vördnadsfullt upp skinnet och gömde undan det på ett hemligt ställe. Ett sådant skinn hade värdefulla egenskaper som botemedel, men hon sade att jag var för liten för att förstå hur det skulle användas.

Marta och jag hade förundrade betraktat denna omvandling. Hon talade om för mig att människans själ lämnar kroppen på samma sätt och sedan flyger upp till Guds fötter. Efter själens långa resa tar Gud upp den i sina varma händer, blåser liv i den med sin andedräkt och förvandlar den sedan till en ängel eller kastar ner den i helvetet att plågas i den eviga elden.

En liten röd ekorre kom ofta på besök till stugan. När den hade fått mat, brukade den dansa runt på gårdsplanen, slå med svansen under gällt pipande och hoppande och skrämma hönsen och duvorna.

Ekorren kom varenda dag och satt på min axel, kysste mig på halsen och kinderna och rufsade mig i håret med sina små klor. När den hade lekt en stund, brukade den försvinna bort mot skogen på andra sidan åkern.

En dag hörde jag röster och sprang bort till en liten kulle i närheten. Jag gömde mig i buskarna och såg till min fasa att några av pojkarna från byn höll på att jaga min ekorre över fältet. Den sprang för livet och försökte nå fram till den skyddande skogen. Pojkarna kastade stenar framför den för att skära av vägen för den. Den lilla varelsen blev trött, hoppen blev kortare och trögare. Till slut fick pojkarna tag i den, men den fortsatte modigt att kämpa och bitas. Då böjde sig pojkarna ner och höll något över ekorren ur en burk. Jag visste att något ohyggligt höll på att hända och försökte förtvivlat tänka ut något sätt att rädda min lilla vän. Men det var för sent.

En av pojkarna tog en rykande träbit ur burken, som han bar över axeln, och rörde vid djuret med den. Sedan kastade han ekorren på marken. I nästa sekund var den omvärd av lågor. Med ett skrik, som nästan fick mig att kvävas, hoppade den upp som för att komma undan elden. Hela djuret brann, bara den buskiga svansen vajade fortfarande en sekund. Den lilla rykande kroppen rullade runt på marken och låg snart stilla. Pojkarna stod kvar och såg på och petade skrattande på den lilla kroppen med en käpp.

Nu när min vän var död hade jag inte längre någon att vänta på om morgnarna. Jag berättade för Marta vad som hade hänt, men det verkade inte som om hon förstod. Hon mumlade för sig själv, bad en bön och läste sina hemliga besvärjelser för att driva bort döden som hon påstod lurade i närheten och försökte komma in.

Marta blev sjuk. Hon klagade över smärtor under rev-

benen, där hjärtat fladdrar, instängt i sin bur. Hon talade om för mig att Gud eller djävulen hade skickat en sjukdom för att förgöra ytterligare en mänsklig varelse och göra slut på hennes liv på jorden. Jag kunde inte förstå varför Marta inte ömsade skinn som ormen och började om från början igen.

När jag sade det till henne, blev hon ond och förbannade mig och kallade mig zigenare och hädare, ett djävulens anhang. Hon sade att sjukdomen kommer in i en människa när hon minst anar det. Den kan sitta bakom en i en kärra, hoppa upp på axlarna, medan man böjer sig ner för att plocka bär i skogen, eller krypa upp ur vattnet när man tar sig över en flod i en båt. Sjukdomen smyger sig in i kroppen osynligt och listigt, genom luften eller vattnet eller genom att man rör vid ett djur eller en annan människa eller till och med – och här gav hon mig en försiktig blick – från ett par svarta ögon ovanför en krokig näsa. Sådana ögon kallades zigenarögon eller häxögon och de kunde göra en människa till krympling eller bringa pest eller död. Det var därför hon förbjöd mig att se henne eller husdjuren rakt i ögonen. Hon befallde mig att alltid hastigt spotta tre gånger och göra korstecknet, om jag råkade se henne eller djuren i ögonen.

När degen hon knådade till bröd inte jäste, blev hon ofta förbittrad. Hon anklagade mig för att ha förhäxat den och sade att jag skulle få vara utan bröd i två dagar som straff. För att behaga Marta och inte se henne in i ögonen, blundade jag när jag gick omkring i stugan, snavade över möblerna, stälpte omkull hinkar, trampade ner blomsterbatterna utanför och tornade emot överallt som en av ljuset bländad nattfjäril. Under tiden samlade Marta ihop lite gåsdun och strödde det över glöd. Röken som uppstod

viftade hon runt i rummet under besvärjelser som skulle bryta trollkraften.

Till slut förklarade hon att förbannelsen var borta. Och hon hade rätt, ty nästa gång hon bakade lyckades hon alltid med brödet.

Marta gav inte efter för sjukdomen och smärtorna. Hon förde en ständig och slug kamp mot dem. När plågorna började, tog hon ett stycke rått kött, skar det i små bitar och lade det i en lerkruka. Sedan hällde hon på vatten som hon hade hämtat ur brunnen strax före soluppgången. Krukan grävdes ner i golvet i ett hörn av stugan. På det sättet skulle hon få lindring i plågorna några dagar, sade hon, tills köttet ruttnade. Men när hon sedan fick ont igen, gjorde hon om hela den besvärliga proceduren.

Marta drack aldrig något i min närvaro och hon log aldrig. Om hon gjorde det, trodde hon att jag skulle kunna räkna hennes tänder och att varje tand som räknades på det sättet skulle ta ett år från hennes liv. Hon hade inte så många tänder kvar. Men jag förstod att varje år var dyrbart vid hennes ålder.

Jag försökte också dricka och äta utan att visa tänderna och jag övade mig genom att se på mig själv i brunnsvattnets blåsvarta spegelyta och le utan att öppna munnen.

Jag fick aldrig ta upp ett hårstrå från golvet efter henne. Alla visste att ett enda tappat hårstrå kunde förorsaka allvarliga halssjukdomar, om det upptäcktes av onda ögon.

På kvällarna satt Marta vid spisen och nickade och mumlade böner. Jag satt bredvid och tänkte på mina föräldrar. Jag kom ihåg mina leksaker som nu antagligen tillhörde andra barn. Min stora teddybjörn med glasknappar till ögon, flygplanet med snurrande propellrar och passagerare som syntes genom fönstren, den lilla stridsvagnen och

brandkårsvagnen med stegen som kunde fällas upp. Plötsligt kändes Martas stuga varmare när minnesbilderna klarade och blev mer verkliga. Jag kunde se min mor sitta vid pianot. Jag hörde orden i de sånger hon sjöng. Jag kom ihåg hur rädd jag hade varit före en blindtarmsoperation när jag bara var fyra år, de blanka sjukhusgolven, etermasken som doktorn lade över ansiktet på mig och som gjorde att jag inte ens hann räkna till tio.

Men mitt tidigare liv blev mer och mer en dröm, som en av min gamla barnsköterskas otroliga sagor. Jag undrade om mina föräldrar någonsin skulle hitta mig igen. Visste de att de aldrig fick dricka eller le i närvaro av människor med onda ögon som kunde räkna deras tänder? Jag kom ihåg min fars breda, lugna leende och började bli orolig. Han visade alltid så många tänder att han säkert snart skulle dö, om onda ögon kom åt att räkna dem.

En morgon när jag vaknade var det kallt i stugan. Elden hade slocknat i spisen och Marta satt fortfarande mitt på golvet med uppdragna kjolar och de bara fötterna i en balja med vatten.

Jag försökte tala till henne, men hon svarade inte. Jag kittlade hennes kalla, stela hand men de knotiga fingrarna rörde sig inte. Handen hängde rakt ner från armstödet som våta kläder på ett klädstreck en stilla dag. När jag lyfte upp hennes huvud, tycktes hennes vattniga ögon stirra rakt upp på mig. Sådana ögon hade jag bara sett en enda gång tidigare, när floden kastade upp döda fiskar.

Jag drog den slutsatsen att Marta väntade på att få byta skinn och att hon liksom ormen inte fick störas i en sådan stund. Fastän jag inte visste vad jag skulle göra, försökte jag vara tålig och vänta.

Det var sent på hösten. Vinden slet av de sista skrynkliga

bladen från träden och kastade dem högt i luften. Hönsen satt som ugglor på sina pinnar, sömniga och ledsna, och öppnade då och då motvilligt ett öga i taget. Det var kallt och jag visste inte hur man gjorde upp eld. Jag fick inget svar när jag försökte tala till Marta. Hon bara satt alldeles orörlig och stirrade på något som jag inte kunde se.

Eftersom jag inte hade någonting annat att göra, gick jag och lade mig igen, övertygad om att Marta skulle vara på benen och gnola sina klagande psalmer när jag vaknade. Men när jag slog upp ögonen på kvällen, satt hon fortfarande med fötterna i baljan. Jag var hungrig och rädd för mörkret.

Jag bestämde mig för att tända fotogenlampan. Jag började leta efter tändstickorna som Marta alltid noga gömde undan. Jag tog försiktigt ner lampan från hyllan, men den gled i handen och lite fotogen kom ut på golvet.

Tändstickorna var svåra att tända. När en till slut flammade upp, gick den av och föll ner på golvet i fotogenpölen. Först höll sig lågan snällt i pölen och gav bara ifrån sig en liten puff av blå rök. Sedan hoppade den djärvt ut mitt på golvet.

Nu var det inte mörkt längre och jag kunde se Marta tydligt. Hon tycktes inte märka vad som hände. Hon tycktes inte bry sig om elden, som nu hade kommit fram till väggen och kröp upp längs benen på hennes korgstol.

Inte heller var det kallt längre. Nu var elden alldeles in på baljan där Marta höll fötterna i blöt. Hon måste ha känt hettan men hon rörde sig inte. Jag beundrade hennes ut hållighet. Fastän hon hade suttit där hela natten och hela dagen, rörde hon sig fortfarande inte.

Det blev mycket varmt i rummet. Lågorna klängde längs väggarna som vildvinsrankor. De fladdrade och knastra-

de som när man trampar på torra ärtskidor, särskilt framme vid fönstret där det drog en aning. Jag stod vid dörren, färdig att springa ut, och väntade fortfarande på att Marta skulle röra på sig. Men hon satt alldeles stilla som om hon inte märkte någonting. Lågorna började slicka hennes dinglande händer som tillgivna hundar. De satte mörkröda märken på händerna och klättrade högre upp mot hennes toviga hår.

Lågorna tindrade som en julgran och sedan slog de ut i en hög kvast som bildade en toppig hatt av eld på Martas huvud. Marta blev en fackla. Lågorna kretsade mjukt omkring henne och vattnet i baljan fräste, när några bitar av hennes raggiga kaninpälsjacka föll ner i det. Genom flammorna kunde jag se hennes skrynkliga, slappa hud och några vitaktiga fläckar på de magra armarna.

Jag ropade en sista gång innan jag sprang ut på gården. Hönsen kacklade förtvivlat och slog med vingarna inne i hönshuset som var sammanbyggt med stugan. Den vanligen så stillsamma kon råmade och dunkade med huvudet mot ladugårdsdörren. Jag beslöt att inte vänta på Martas tillåtelse utan började släppa ut hönsen. De rusade ut och försökte flyga med vilt flaxande vingar. Kon lyckades slå ut dörren och satte sig i säkerhet ett stycke längre bort, där hon stod kvar och idisslade medan hon eftertänksamt betraktade vad som skedde.

Vid det här laget stod hela stugans inre i lågor. Flammorna slog ut genom fönstren. Det halmtäckta taket höll på att ta eld inifrån och rykte olycksbådande. Jag förundrade mig över Marta. Kunde hon verkligen stå ut med allt det här? Hade hennes trolleri och besvärjelser gjort henne okänslig för en eld som förvandlade allting omkring henne till aska?

Hon hade fortfarande inte kommit ut. Jag måste gå längre bort på gårdsplanen. Hettan började bli olidlig. Nu brann hönshuset och ladugården också. En massa råttor hade skrämts av hettan och rusade vilt tvärs över gårdsplanen. Från kanten av åkern återkastades eldskenet av ett par kattögon som lyste gula i mörkret.

Marta visade sig inte, fastän jag fortfarande var övertygad om att hon skulle komma undan oskadd. Men när en av väggarna störtade samman och hela stugan höljdes i eld, började jag tvivla på att jag någonsin skulle få se henne igen.

Jag tyckte mig skymta en underlig avlång skepnad i rök-molnen som bolmade mot skyn. Vad var det? Kunde det vara Martas själ som sökte sig mot himlen? Eller var det Marta själv som återuppväckt av elden och befriad från sitt gamla skrynkliga skinn lämnade jorden på ett glödande kvastskäft precis som häxan i den saga som min mor hade berättat för mig?

När jag stod där och stirrade in i elden och gnistorna, väcktes jag ur mina drömmar av ljudet av mansröster och skällande hundar. Bönderna var på väg. Marta varnade mig alltid för byborna. Hon sade att de skulle dränka mig som en skabbig kattunge om de fick tag i mig, eller slå ihjäl mig med en yxa.

Jag började springa så snart de första gestalterna uppenbarade sig i eldskenet. De såg mig inte. Jag sprang för livet och törnade emot osynliga stubbar och taggiga buskar. Till slut föll jag ner i en ravin. På avstånd hörde jag rösterna och brakket från fallande väggar och sedan somnade jag.

Jag vaknade i gryningen, stel av köld. En slöja av dimma hängde mellan ravinens kanter som ett spindelnät. Jag kravlade mig upp ur klyftan. Tunn rök steg fortfarande mot

himlen och en och annan låga bröt fram ur den hög av bränt trä och aska som visade var Martas stuga hade stått.

Allt var tyst. Nu trodde jag att jag skulle träffa mina föräldrar i ravinen. Fastän de var långt borta, trodde jag i alla fall att de måste veta allt som hände med mig. Var jag inte deras barn? Föräldrar var väl till för att vara hos sina barn när det var farligt?

För att de skulle höra mig, ifall de var på väg, ropade jag till dem. Men ingen svarade.

Jag var matt av köld och hunger. Jag hade ingen aning om vad jag skulle göra eller vart jag skulle gå. Mina föräldrar hade fortfarande inte kommit.

Jag darrade i hela kroppen och kräktes. Jag måste få tag i folk. Jag måste gå till byn.

Jag linkade på ömma fötter och tog mig försiktigt fram över det gulnade höstgräset mot den avlägsna byn.